

תאריך : 4/8/2002

תקציר עדות

ההתנהגויות הפוליטיות של המוזהרים הערבים לאור תיאוריות הזהות החברתית

אל: ועדת החקירה הממלכתית לחקירת אירועי אוקטובר 2000

מאת: פרופסור נד"ם רוחאנא

מקום העבודה: אוניברסיטת תל-אביב, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והחוג לפסיכולוגיה, ומנהל "מדדה - המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי".

התבקשתי ע"י ארגון עדאלה להעיד בפני ועדת החקירה הממלכתית לחקירת אירועי אוקטובר 2000 במגזר הערבי בנושאי האזהרות שהוצאו על ידי הוועדה נגד ח"כ עזמי בשארה, ח"כ עבד אלמאלכ דהאמשה ושייח' ראיד סלאח.

פרטי השכלתי:

ב.א. פסיכולוגיה – אוניברסיטת חיפה 1973

ד"ר פסיכולוגיה חברתית – אוניברסיטת וין סטיט 1985

פוסט דוקטורט, פסיכולוגיה חברתית – אוניברסיטת הארוורד

פרטי ניסיוני המקצועי:

לימדתי החל מ- 1985 באוניברסיטת הארוורד, בוסטון קולג', ואוניברסיטת מאסאצ'וסטס-בוסטון. כמו כן מילאתי תפקידי מחקר ב M.I.T 1989-1990 ובאוניברסיטת הארוורד בין 1992-2000. כיום אני פרופ' חבר בחוגים פסיכולוגיה וסוציולוגיה באוניברסיטת תל-אביב ומנהל "מדדה - המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי". מחקריי עוסקים, בין היתר, בזהות קולקטיבית של קבוצות לאומיות, בקונפליקט בין קבוצתי, ובשאלות של אזרחות ודמוקרטיה ביחסי מיעוט ורוב בחברה הישראלית ובמדינות רב לאומיות.

רצ"ב רשימת פרסומים

קראתי את עדותיהם של שלושת המוזהרים הנ"ל שניתנו בפני הוועדה וכן עדויותיהם בפני אוספי החומר של הוועדה.

1. כללי- הנפקויות של הזהויות הלאומיות:

תיאוריות העוסקות בזהויות לאומיות ונפקותן נהיו לאחרונה כלי חשוב ביותר להבנת ההתנהגות הפוליטית של הקהילות. תיאוריות מרכזיות בתחום זה כמו תיאוריית "הצרכים האנושיים הבסיסיים" (Basic Human Needs Theory) של Burton, Mitchell ואחרים מבליטות את חשיבות הזהויות הקבוצתיות כצורך אנושי בסיסי; שכן, כל קבוצה נזקקת אליו. זהות זו, לא ניתנת לוותר או לפשרה. זהויות אלה הינן נושא של הבנייה כאשר הזהויות מתפתחות ומתגבשות לאור נתונים היסטוריים ומשתנים חברתיים ופוליטיים. זהויות של קהילות מיעוטים וקבוצות לאומיות הנמצאות בנתונים פוליטיים קשים כמו דיכוי, הפלייה, הדרה, כיבוש ומצב קולוניאלי הינן כלי מרכזי בגיבוש המאבק נגד מצבים פוליטיים אלה. ומכאן, ובהתבסס על תיאוריות הזהות החברתית (Social Identity Theory) של Tajfel, Turner, Hogg, ואחרים, הזהות היא מקור להעלאת כבוד הקבוצה וחבריה. כמו כן, היא קשורה בזהותו של הפרט, במובן זה, שהעלאת ערך הקבוצה מעלה את הכבוד העצמי של הפרט המשתייך לקבוצה זו.

2. הזהות הקולקטיבית של המיעוט הערבי בישראל – האדמה, הבית

המחקרים שביצעתי שאתייחס אליהם בעדות שלי מעידים, כי השייכות לזהות הפלסטינית היא מרכיב דומיננטי בזהות הערבית במדינת ישראל. הזהות של המיעוט הערבי בישראל התפתחה בתור זהות נפרדת שהשייכות הפלסטינית בה מהווה מרכיב אחד והאזרחות הישראלית מהווה מרכיב שני. בתנאים ההיסטוריים שנוצרו, השייכות הפלסטינית נהייתה המרכיב המהווה מקור לכבוד הקבוצה ולכבוד העצמי של חבריה.

בדרך הבנייתה של הזהות הערבית בישראל, "האדמה" וכל הקשור אליה באופן ישיר כמו "בית" "כפר" "עקירה" "גירוש מהקרקע" "חזרה לקרקע" נהיו מרכיבים מכוננים במרכיב הלאומי של זהותם של הערבים. החוויה הפלסטינית המכוננת שהובילה לאובדן האדמה והכפר סייעה בגיבוש הזהות הערבית בישראל. בנוסף, מדיניות הממשלות בישראל אשר הפקיעו את רוב האדמות של הערבים בישראל, והובילו לצמצום המרחב של יישוביהם תרמו להבניית נושא האדמה כנושא מאפיין, מכונן, מרכזי, ובולט בזהות זו. ועל כן, כל ניסיון לפגוע באדמה או בבית נתפס כפגיעה ישירה בזהות הלאומית של הקבוצה. ההגנה מפני פגיעה זו היא הגנה על הזהות כצורך אנושי בסיסי. לא במקרה הכרונולוגיה של ההיסטוריה של הערבים בישראל סבה סביב המאבק למען האדמה משנות ה-50 ל-"יום האדמה" ב-1976, אל-רוחה, אום אלסחאלי, לוד וסכנין.

3. תגובת המוזהרים הערבים בסוגיית האדמה והריסת בתים

לא ניתן להבין את תגובתם של המוזהרים הערבים כפי שהתגלתה בעדויות שלהם מבלי להתייחס לחשיבות מעמדה של האדמה, הקרקע, הבית כמרכיבים מכוננים של הזהות הקולקטיבית של הערבים בישראל. שיטת ניתוח זו מובילה אותנו למסקנה כי התגובה שלהם היתה בלתי נמנעת. לא במקרה כל המנהיגים הערבים שהעידו בפני הועדה ציינו תשובות דומות לשאלות המתייחסות

להתנגדות להפקעת אדמות באל-רוחה, אום אל סחאלה, וסכנין. קשה מאוד, אפוא, להגיע למסקנה שהמעשים של המוזהרים הערבים בהקשר זה נבעו ממניעים זרים או נגעו ליחס עברייני כלפי שלטון החוק.

המוזהרים הערבים נשאלו על ידי חברי הועדה הנכבדה: מדוע בכל זאת נקטו לאחר סיום האירועים הנוגעים למאבק על הקרקע והבית בשיטות שיש בהם הערכה לצעירים שהיו צד לעימותים עם המשטרה. גם כאן, תיאוריות הזהויות מספקת את התשובה הקשורה למבניות הזהות הקולקטיבית של הערבים בישראל. ההערכה מצד המנהיגים באה להגן על הזהות ולתמוך בה. ובכך, יש העלאה לערך הקבוצה בפני עצמה במיוחד במציאות פוליטית וחברתית אשר בה המוסדות וקבוצת הרוב משדרים מסרים הפוגעים במעמדה, בערכה ובכבודה העצמי של הקבוצה. אין אפשרות להעריך את נפקויות האהדה וההערכה מצד המנהיגים מבלי להתייחס לאיום על הזהות הקבוצתית של הערבים אשר נתקלת בצד האיום על הקרקע גם באיומים המפחיתים מערכה המוסרי ואשר מתבטאים בעמדות שליליות, גזענות ודעות קדומות ומדיניות מפלה.

מאחר ונושא הקרקע והאדמה הינו מרכיב אינטגרלי בזהות הקולקטיבית, אשר קיים ממילא, יהיה קשה לראות במעשיהם של המנהיגים המוזהרים כגורם שהוביל להסתה לאלימות. אמנם, דרכם של מנהיגים היא לא לנקוט תמיד בגישה עממית, אלא להנהיג גם אם הציבור שלהם מבקש אחרת, אך במקרה הנוגע להגנה על קיומה של הזהות הקבוצתית המאוּימת ברירה זו אינה קיימת.

4. הזהות הקולקטיבית והמקומות הקדושים - אל - אקצא בסכנה

המקומות הקדושים העיקריים של המוסלמים נתפסים כחלק מההיסטוריה של המולדת וחלק עיקרי מהנרטיב הפלסטיני. השמירה על המקומות הקדושים מחזק את הנרטיב ההיסטורי והוא מאשר מחדש את הזהות הקבוצתית. איום על המקומות הקדושים, ואף אם הוא מדומה, הוא מהווה איום על הנרטיב ההיסטורי המנסה לפגוע במקוריות הזהות ואמינותה.

אני אסביר בפני חברי הועדה את מורכבות הסוגייה של אל-אקצא בסכנה, אתיחס לעצרות של התנועה האיסלאמית. הניתוח שלי יתבסס על תיאוריות המבליטות את נושא "הפחד" ביחס להתנהגות הפוליטית במקרה זה. אנסה לבדוק את הקשר, אם בכלל, בין אירועי אוקטובר לבין עצרות התנועה האיסלאמית.

5. על שאלת ההכרה בקיומה הלגיטימי של מדינת ישראל – שיח' ראיז סלאח

בהקשר זה אציג מחקרים אמפיריים אשר מעידים, כי האוכלוסייה הערבית בישראל והאליטות מבחינים באופן ברור וחד בין שני מרכיבים עיקריים בסוגיית ההכרה בישראל: 1) בזכות קיומה

של מדינת ישראל – ההכרה במוסדות הלגיטימיים של המדינה המבטאים את קיומה כישות מדינית (2) אי ההכרה בצדדים האידיאולוגיים של הציונות – בכל הקשור להגדרת המדינה כמדינה יהודית-ציונית. בהקשר זה אעמוד על ההבחנה הבולטת בין הציבור הערבי בישראל אשר עושה ההבדלה בין סוגי ההכרה אלה לבין רוב הציבור היהודי-ציוני אשר מבטל את ההבחנה בין שני המרכיבים הנ"ל. כאן אענה על השאלה העולה ממכתב האזהרה המופנה כלפי שיח' ראיד סלאח.

על מנת שאצליח להצביע על הנתונים האלה בפני הועדה אבקש להציג את הסקרים והממצאים באמצעות מקרין שקפים.

6. האיום על הזהות הקולקטיבית של הערבים מול סוגיית הגזענות של המשטרה

סוגיית היחסים בין האוכלוסייה הערבית ומנהיגיה לבין משטרת ישראל באירועי אוקטובר ובאירועים המאיימים על הזהות הקולקטיבית של הערבים בישראל (כמו אל-רוחה, אום-אלסחאלי וכו') חייבת להיבחן לאור תופעת הגזענות בחברה הישראלית בכלל ובמשטרה בפרט. תופעה זו תסביר את המורכבות של היחסים בין שתי הקבוצות. אציג סקרי דעת קהל ונתונים בנושא זה. מחקרים אמפיריים המבוססים על תיאוריית (Social Dominance Theory) של Jim Sidanius מראים כי דעות קדומות בחברה משתקפות בצורה חדה במשטרות, וזאת בין היתר, בגלל הפונקציות שמשטרות חייבות למלא כמו שימוש בכוח. אני אטען כי תופעת הגזענות בחברה המורכבת מקבוצות לאומיות שונות תמיד תאיים על שלמות הזהות הלאומית של המיעוט או הקבוצה הלא דומיננטית, במיוחד כאשר היא באה מגורם שיש לו כוח.

תופעה זו השוררת באופן בולט בחברה הישראלית ובמשטרה עושה היחס של המשטרה לאוכלוסייה הערבית כאל יחס לקבוצה עוינת. לכן יש קושי רציני להתייחס לסוגיית ההסתה מבלי ליתן משקל מכריע להתנהגות המשטרה כלפי הערבים בסוגיות הנוגעות לזהות הקולקטיבית.

ההישענות על הערכות המשטרה בסוגיית "ההסתה" ו- "ההקצנה" מעלה, על כן, בעייתיות נוספת המתייחסת לסוגיית חופש הביטוי הפוליטי. וזאת משום שמישור הייחוס של המשטרה בבדיקתה מהי הקצנה מצד הזהות האחרת, הערבית, נמדדת על פי עמדות המשטרה עצמה, שהן הן נגועות לכאורה בדעות קדומות נגד החברה הערבית בכל הקשור לזכויות הקולקטיביות שלהם. כאן אני אציג דוגמאות: מ/1607, מ/1608, מ/1610, מ/1704.